

İSTANBUL ÇİNGENELERİ

İSMAİL ALTINÖZ*

Çingenerin İstanbul'a ne zaman ve hangi tarihte geldikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, Bizans döneminde İstanbul'da oldukları bilinmektedir. Türklerin 1071'de Malazgirt zaferiyle Anadolu içlerine girmesiyle birlikte Çingenerin de batıya doğru göç ederek Bizans topraklarına girdiği tahmin edilmektedir. Çingenerin İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'a gelerek ilk önce Galata surları dışında Kasımpaşa'da Çürüklük denilen yere iskân edildikleri, daha sonra ise, Ayvansaray, Sulukule, Sultan mahalleleri ve Üsküdar'da Selamsız Mahallesi'ne toplu olarak yerleştikleri anlaşılmaktadır.¹

Osmanlı Devleti'nde Çingenerin çoğunlukta bulunduğu yer Rumeli eyaletidir. Ancak, Çingenerin göçebe hayat sürmelerinden kesin olarak sayıları tespit edilememiştir. 1477'de Çingenerler 31 hanelik aile sayısıyla İstanbul'da belli bir yekûn teşkil etmekteydiler.

İstanbul'da yerleşik olarak bulunan Çingenerler, bu şehrin Türkler tarafından fethinden önce buraya yerleştirilmişlerdir. Evliya Çelebi, Fatih Sultan Mehmed'in Balat şehrinde getirttiği Çingenerleri Balat Mahallesi'ne yerleştirdiğini² ve Balat Çingenerlerinin Müslüman görüntüsünde olduklarını, sazanelik ve çengilik yaptıklarını belirtmektedir.³ İstanbul ve Rumeli öteden beri Çingenerler için önemli bir yerleşim bölgesi olmuş, Balat semti ise, İstanbul'un fethinden sonra Çingenerler için önem kazanmaya başlamıştır. İstanbul'da suriçinde Balat'tan sonra Çingenerlerin yoğun olarak yaşadıkları bölge Edirnekapı ile Topkapı arasında yer alan Sulukule bölgesidir.⁴

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinde Çingenerin İstanbul'a Fatih Sultan Mehmed döneminde (1451-1481) Gümülcine ve Menteşe sancaklarından getirilerek yerleştirildiğini kaydetmektedir. Daha sonra ise, Yenibahçe, Sulukule, Ayvansaray, Üsküdar, Kasımpaşa semtlerine yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. İstanbul surlarının dibinde yaşayan Çingenerler, özellikle Edirnekapı ve Sulukule'de bulunanlar, yerleşmekten çok konaklamayı tercih etmekteydiler.

İstanbul'un diğer bir mekânında yaşayan Çingenerler ise, demircilik mesleğindeki maharetlerinden dolayı Osmanlıdan bu yana Kasımpaşa'ya yerleşerek buradaki tersane hesabına çalışmaktadırlar.⁵

Çingenerler, az sayıdaki nüfus verisi içinde gayrimüslimler arasında ele alındığından ne yazık ki diğerlerinden ayırt edilememektedir. Bu nedenle İstanbul'daki çingene nüfusuna dair net rakamlar vermek zorlaşmaktadır. Evliya Çelebi, İstanbul'da Sulukule ve Kasımpaşa'nın dışında diğer semtlerde de Çingenerlerin varlığından söz etmekle birlikte⁶ buralarda yaşayan Çingene sayısını vermez. Söz gelimi Çingenerlerin yaşadığı bilinen Tophane'de 70 Müslüman, 20 Rum, 7 Ermeni mahallesi, birkaç da Yahudi evi olduğunu belirten Çelebi, bölgede Kıptî ve Frank ahalisine rastlanılmadığını da belirtmiştir.⁷

Eremya Çelebi Kömürçüyan, XVII. yüzyılın ortalarında Kumkapı ve Topkapı'da oturan ve "Poşa" adıyla anılan Ermenilerden bahsetmektedir. Ekrem Hakkı Ayverdi, Eremya Çelebi'ye dayanarak verdiği bilgide, Ayvansaray'da ve Tekfur Sarayı etrafında Yahudilerin, Topkapı'da Ermeni Poşaların (Çingenerler), Hasköy'de ise, Ermeni, Rum ve Yahudilerin yaşadığını belirtmektedir.⁸

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

1 İsmail Altınöz, "Osmanlı Toplumunda Çingenerler", doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005, s. 152.

2 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996, c. 1, s. 45.

3 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff, İstanbul 2003, c. 8, s. 37.

4 Paspati'nin tahminlerine göre İstanbul'un Yeni Bahçe ve Çınarçeşmeme'de 140 yerleşik Çingene ailesi yaşamaktaydı (Alexandre G. Paspati, *Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*, İstanbul 1870, s. 11); Evliya Çelebi'ye göre Tophane'de 170 Müslüman, 20 Rum ve 2 Yahudi mahallesi yer almaktaydı. Fakat Frenk ve Çingene mahallesi yer almıyordu (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 1, s. 58).

5 Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1988, s. 38. Osmanlı döneminde Haliç Tersanesi'nde demircilik yapan Çingenerler konusunda bkz. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, İstanbul 1992, s. 75.

6 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 1, s. 45.

7 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 1, s. 440-441.

8 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara 1958, s. 77.

1- İstanbul Çingeneleri (Zonaro)

Daha önceleri kendilerine İstanbul'da Edirnekapı civarında yer gösterilmesine rağmen,⁹ bir yolunu bularak XVIII. asrın ortalarında şehrin iç mahallelerine kadar sokulan Çingeneler, Fatih Camii civarında büyük Karaman ve Dülgerzade mahallelerindeki odalara yerleşmiş ve işledikleri suçlardan dolayı ahali tarafından tanındıkları için, vuku bulan şikâyetler üzerine eski yerlerine gönderilmelerine, şehrin kenarlarına çıkarılmalarına mecburiyet görülmüştü. Zaten daha evvel de, Çingenelerin başka türlü yolsuz hareketlerinin önüne geçmek üzere zaman zaman şiddetli hükümler çıkarılmıştı.¹⁰ Aynı şekilde İstanbul Kıptîleri cizyesine dâhil olan Kıptîlerden Büyük Karaman civarında çıkan yangında odaları yanan ve yanmayan Kıptîler Edirnekapı dâhilinde Kıptîlere mahsus mahalde iskân edilmişler ise de daha sonra yine eski yerlerine dönmelerine müsaade olunmuştur.¹¹

XVIII. asırda İstanbul hayatına ilişkin bilgiler veren İnciciyan,¹² şehrin fethi sırasında Topkapı'nın

⁹ Bu konuyla alakalı olarak bk. TSMA, E. 7019/29.

¹⁰ Ahmed Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1988, s. 198-199.

¹¹ BOA, C.DH, nr. 11102.

¹² P.G. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1956, s. 120.

2- Bir İstanbul Çingenesi (Zonaro)

dövüldüğünü işaret etmek üzere, kapıya toplar yerleştirildiğini söyler ve aynı kapının iç tarafında ikamet eden Çingeneler hakkında şu bilgileri verir: “Erkekleri evlerinde elek imal eden, kadınları da, onları şehirde dolaşarak satan bu Çingeneler, aslen Ermeni olup bir kısmı, Sultan III. Ahmed ve Sadrazam İbrahim Paşa zamanında Müslüman oldular. Onlar hâlen de elekçilikle meşguldürler ve Unkapanı sahilinde dükkânları vardır.”

XIX. yüzyılda İstanbul'da topluca Müslüman olanlara, Topkapı Çingenelerinin güzel bir örnek teşkil ettiğine Halil İncalcık tarafından dikkat çekilmektedir.¹³

İstanbul eğlence kültüründe şehir halkı çeşitli gösterilerden istifade etme hakkına sahipti. Bunlar arasında halk gösterileri, dinsel içerikli olanlar ve resmî hüviyet taşıyanlar bulunmaktaydı. Halk gösterilerine örnek olarak Evliya Çelebi 70 hanelik sayılarıyla Balat'ta oturan ve ayıcılık mesleğiyle uğraşan Çingeneleri vermektedir. Bunlar zincire vurdukları ayılarıyla birlikte kalabalık mahallelerde ve meydanlarda dolaşmakta, ayıyı tef çalarak oynatmakta, sonra da seyircilerden para toplamaktadırlar.

¹³ Halil İncalcık, “İstanbul”, *DİA*, XXIII, 236.

3- Fal bakan bir İstanbul Çingenesi (Millingen)

4- İstanbul Çingeneri (Zonaro)

Çelebi, *Seyahatnâme*'sinin onuncu cildinde diğer loncalar ile birlikte, İstanbul'da bulunan Mezbahacılar, Yahudi Kasaplar, Mandracılar, Çobanlar, Aslan Bakıcıları ve Ayıcılar loncalarından bahsetmektedir. Çelebi'ye göre son üç loncanın üyeleri sultanın hoşuna giden bir gösteri gerçekleştirmişlerdir. Ayıcılar Loncası'nın pirsiz Çingenerler olduğunu belirten Çelebi, bunların Balat civarındaki Şah Mahallesi'nde ikamet etmekte olduklarını bildirmektedir.¹⁴

XIX. asrın ikinci yarısında, Paspati'ye göre, İstanbul'da 140 Çingene ailesi vardı. Silivri, Çorlu, Çatalca, Büyükçekmece ve Tekirdağ kasaba ve şehirlerine yerleşmiş Çingenerleri de tespit eden (123 aile) ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Çingenerlerin dillerini inceleyen bu müellif, Rumeli'nin diğer yerlerinde de yerleşenlerin göçebelere nazaran çok az olduğunu tasrih etmekte ve bu hususta yanlış rakam ve malumat veren Ami Boue'yi tenkit etmektedir.¹⁵

Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Çingenerlerini dinî yönden üçe ayırmaktadır. 1. Dinsiz (putperest) 2. Müslim Kıptî 3. Kıptî Nasranî. Bunlardan Nasranî olanların Bizans

devrinde cedlerinin bu dini seçtiklerini ve Lambo, Dimitri, Kosti gibi Rum isimlerini aldıklarını belirtmektedir.¹⁶

İstanbul'da yaşayan Çingenerlerin, Macaristan ve Romanya'daki Çigan orkestraları derecesinde olmasa bile, musikiye karşı büyük ilgileri vardır. İstanbul Çingenerlerinin gerçek hayatının harman yerlerinde, çergilerde, sepetler, maşalar, saç ayaklar, ayılar, fal çıkınları arasında geçtiğini, Osman Cemal Kaygılı belirtmektedir. İlkbaharın gelmesiyle birlikte kışlaklarından çıkan Büyükdere veya Çırpıcı ile Çörekçi arasındaki dere kenarına çadır kuran Çingenerler, bu mekânda Kakava adını verdikleri ve tencere bayramı olarak nitelendirilen hususi bayramlarını şarkı söyleyerek oynamak suretiyle kutlar ve birbirlerine ziyafetler vererek eğlenirlerdi. Tayyib Gökbilgin, Paspati'ye dayanarak verdiği bilgide; Çingenerler tarafından kutlanan Kakava Bayramı'nın 6 Mayıs'a (Rumi 23 Nisan) tesadüf eden bu gününün Rumeli'nin birçok yerinde tatbik edilen bir bayram olduğu belirtilmektedir. Ancak bazı araştırmacılara göre ise bu gün devletin aidatını kolaylıkla toplayabilmesi için çeribaşılar tarafından âdet olarak konmuş bir gün olup, daha sonra Çingenerlerin vergilerini

¹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 1, s. 245.

¹⁵ Paspati, *Etudes sur les Tchingianes*, s. 11.

¹⁶ Reşat Ekrem Koçu, "Çingenerler", *İst. A*, VII, 3986-3987.

5- Çiçek satan Çingenerler (Milligen)

başka şekilde vermeye başlamalarından sonra bu usulden vazgeçilmiştir.¹⁷

Tayyib Gökbilgin, İstanbul sosyal hayatının ve eğlence kültürünün bir parçası olan Çingenerlerin edebiyatımıza yansımaları konusunda da bilgiler verir. Bunlar arasında; Ahmed Midhat Efendi'nin Kâğıthâne'deki bir Çingene kızının kendisine karşı alaka gösteren bir İstanbullu tarafından nasıl terbiye ve tahsil ettirilerek olgunlaştığını gösteren *Çingene* (1886) isimli romanı ile Osman Cemal Kaygılı'nın, *Topçular'da* ve *Erenköyü* ile *Çamlıca'da* Çingenerler arasındaki hayatı tasvir eden, aynı zamanda İstanbul'un muhtelif yerlerinde yerleşmiş meşhur çalgıcı Çingenerleri anlatan *Çingenerler* (2 bs. 1943) isimli orijinal romanını örnek gösterip, bu iki yazarın Çingenerleri konu edinerek romancılığımıza önemli katkılarda bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁸

Sulukule, Selamsız ve Ziba'yla birlikte İstanbul'un en ünlü Çingene yerleşim birimlerinden sayılan Hacı Hüsrev, Çingenerlerin yerleşik düzene geçtikleri ilk mahalle olarak bilinmektedir.¹⁹

¹⁷ Tayyib Gökbilgin, "Çingenerler", *İA*, III, 426. Bu uygulama özellikle Tanzimat'ın ilanyla birlikte ortadan kalkmıştır.

¹⁸ Gökbilgin, "Çingenerler", III, 426.

¹⁹ Tuna Baltacıoğlu, "Hacıhüsrev", *DBİst.A*, III, 480-481.

Sulukule ve caddesi aynı ismi taşıyan sur kapısıyla bilinmektedir. Burada ikamet eden Çingenerlerin genellikle eğlence işiyle uğraştıkları ve muhtemelen yıkılan eski Sulukule evlerinin sakinleri oldukları belirtilmektedir. Sulukule sakinleri İstanbul'un Ayvansaray-Lonca Mahallesi'nden sonra ikinci yerleşik grubu teşkil etmekteydiler. İstanbul'da müsrifçe hayat yaşayan Lonca Çingenerlerine nazaran Sulukule Çingenerleri daha fakir hayat sürdürmekteydiler. Geçen asır içerisinde İstanbul Çingenerleri arasında Rum-Ortodoks inancında olan Çingenerler bulunmaktaydı. Ancak, Sulukule ve Ayvansaray-Lonca Mahalleleri Müslüman Çingenerlerin yaşadıkları yerlerdi. Sulukule ile beraber en kesif Çingene nüfusunu barındıran Ayvansaray-Lonca semti İstanbul'un saz, söz ve eğlence âlemlerinin yapıldığı en önemli eğlence mekânlarından idi. İstanbul argosunun, Çingenece'den bazı unsurlar içerdiği bilinmektedir; fakat argo aynı zamanda çeşitli Yunanca özellikler de taşımaktadır. Evliya Çelebi de gezip gördüğü yerlerdeki Çingenerler arasına girerek, bizzat onların dilleri ve lehçeleri konusunda detaylı bilgiler edinmiştir. Ayrıca, Evliya Çelebi meşhur eserinde Çingenerlerin kendi aralarında kullanmış oldukları argo kelimelere de yer vermektedir.²⁰

²⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 8, s. 41.

6- Ayı oynatan İstanbul Çingeneri (Preziosi)

Osmanlı eğlence kültüründe Çingenerin büyük bir yerinin olduğu bilinmektedir. Osmanlı dönemindeki Çingene müzisyenlerden söz eden Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde padişahın önünden geçen müzisyen esnafı içerisinde yer alan Çingene'lere yer vermektedir. Aynı şekilde müellif Çingenerin kullandıkları müzik aletleri hakkında bilgi vermekte, bunlar arasında "çökür" adlı aletten de söz etmektedir.²¹

Çingener Osmanlı saray eğlencelerinde resmî olarak bulunmalarına rağmen, bazı durumlarda sultan eğlencelerinde ve sünnet şöenlerinde yer almaktaydılar. Sultan III. Murad (1574-1595)'ın oğlu Şehzade Mehmed için düzenlemiş olduğu sünnet merasimi altı hafta sürmüş, bu zaman dilimi içerisindeki 21 Haziran günü Çingene'lere ayrılmıştı. Bu sünnet şöeninde Çingener ellerinde beyaz ve kırmızı çizgili bir bayrak taşıyorlardı.

II. Abdühamid döneminde 1906 senesinde İstanbul'da Topkapı Bayındır Ağa Mahallesi'nin çevresinde Müslüman ve gayrimüslim Çingenerin olduğu görülmektedir. 1908 yılında ise; Balkanlar'daki bazı Çingene grupların İstanbul'daki Okmeydanı semtine iskân edildikleri anlaşılmaktadır. Bu şekilde gelenlerin sayısı 84 civarında idi. Bunların dışında seyahat izin belgesi ile İstanbul'a gelmek isteyen bol miktarda Çingene mevcut idi. Ancak, bu Çingenerin ellerinde "mürur tezkeresi" olmasına rağmen yerel yöneticiler tarafından bunların İstanbul'a girmelerine müsaade olunmuyordu.²²

İstanbul'un en eski Çingene mahallesi diyebileceğimiz Sulukule, Cumhuriyet dönemi boyunca Çingenerin yerleşim alanı olma özelliğini korudu. Ne var ki günümüzde bu bölgede yaşayanların, mahallenin en eski sakinleri ile akraba oldukları şüphelidir. Kendi verdikleri bilgilere göre Sulukule'nin günümüzdeki sakinleri sadece 250-300 yıl önce İstanbul'a gelmiş yeni göçmenlerdir. Sulukule Cumhuriyet dönemi boyunca sürekli yıkımlarla ve sürgünlerle karşı karşıya kalmıştır. 1950'lerde Menderes yıkımları sırasında mahallenin bir bölümü ortadan kaldırılmış, Çingener şehrin dışında kalan bir bölgeye sürgün edilmiştir. Sulukule'ye sonradan gelenler eski evlerin yıkıntularına yerleşmişlerdir. Böylelikle çok elverişsiz koşullar altında da olsa Sulukule'de Çingene yerleşimi devam eder. 1982'de mahalle bir kez daha yıkılır. Millet Caddesi'ne daha yakın olan eski Sulukule bütünüyle ortadan kaldırılır. Şimdiki Sulukule eski Sultan Mahallesi'nin sınırları

içerisinde kalmaktadır. Sultan Mahallesi ve Sulukule birbirlerinden bütünüyle farklı iki Çingene mahallesidir. Yine eski Çingene mahallelerinden Hacı Hüsrev de nüfus değişimlerinden etkilenir. Mübadele Dönemi'nde Selânik'ten çok sayıda Çingene, mahalleye yerleşir. Bunlar genellikle tütün işçiliği ile geçinen, yerleşik Çingene gruplarıdır. 1950'lerde ise Bursa'da resmî bir kararla evleri yıkılan bir Çingene grubu, yine bir başka resmî kararla Hacı Hüsrev'e yerleştirilirler. Bu grup mahallede hâlen varlığını sürdürmektedir. Selânik'ten gelen daha eski mahalle sakinleri ise sayıca çok azalmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde göçebe Çingene'lere ev sahipliği yapan Küçükbakkalköy varlığını günümüze kadar koruyabilmiştir.

2010 İstanbul Kültür Başkenti projesi kapsamında 2005 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Fatih Belediyesi'nin ortaklaşa yürüttükleri Kentsel Dönüşüm Projesi çerçevesinde yıllardan beri Çingenerin mekânı olan Sulukule proje kapsamında yeni yerleşim alanı olarak yapılmıştır. Buradaki Çingener, 40 km mesafedeki Taşoluk bölgesine nakledilmişlerdir.

²¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 1, s. 303.

²² Ceyda Yüksel, "Buçuk Millet: The Ottoman Gypsies in the Reign of Sultan Abdülhamid II (1876-1909)", yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi 2009, s. 150-151.